

Robert Piszko¹

Uniwersytet Szczeciński

Krytyczna analiza tezy o przydatności idei metafory konceptualnej w wykładni prawa

1. Wprowadzenie. Cel opracowania i metoda badawcza

Według autorów podejmujących problematykę roli metafor w prawie, idea metafory – jako uniwersalnego, powszechnego i nieodrzucałnego instrumentu ludzkiego myślenia – została w środowisku prawników, w tym także teoretyków prawa, zignorowana, a wręcz zbojkotowana². Poglądy te stały się inspiracją do napisania niniejszego artykułu.

Celem opracowania jest krytyczna analiza takich poglądów i zwrócenie uwagi na ich nietrafność. Rola metafory konceptualnej nie jest w prawniczych opracowaniach marginalizowana. Natomiast idea metafory jako elementu sposobu dokonywania wykładni prawa nie jest tak obiecująca w wykładni prawa, jak tego chcą autorzy formułujący te poglądy. Idea metafory jest jednakowo przydatna praktycznie we wszystkich badaniach dotyczących prawa, w tym w badaniach obejmujących teksty prawne i ich wykładnię, praktykę prawniczą i nauki prawne³.

Możliwa jest jednak także inna odpowiedź – metafor w tekście prawnym nie ma, a metafora może być i jest obiecującym narzędziem realizacji tylko określonego rodzaju badań. Często też efekt użycia pojęcia metafory był już wcześniej osiągnięty w naukach prawnych inaczej i nie jest niczym nowym.

Celem artykułu jest także określenie przydatności tradycyjnych metod prawniczych⁴ w wykładni prawa w porównaniu do metod uwzględniających ideę metafory konceptualnej. Dlatego zakres rozważań obejmuje właściwości tekstu prawnego i wykładnię prawa⁵. Pojawienie się obszernych monografii dotyczących roli metafor w prawie⁶ i twierdzeń ich autorów dotyczących ignorowania tej problematyki oraz oczekiwań, że krytykowane, tradycyjne metody wykładni prawa powinny być zastąpione nowymi (kognitywistycznymi), skłania do podjęcia rozważań i polemiki z tymi ideami i twierdzeniami.

¹ Numer ORCID: 0000-0002-7113-4327. Adres e-mail: robert.piszko@usz.edu.pl

² S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory konceptualne jako narzędzie rozumowania i poznania prawniczego*, Warszawa 2017, s. 11, 12.

³ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, S. Wojtczak, *The Metaphorical Engine of Legal Reasoning and Legal Interpretation*, Warszawa 2017.

⁴ B. Brożek, J. Stelmach, *Metody prawnicze. Logika. Analiza. Argumentacja. Hermeneutyka*, Warszawa 2006.

⁵ W tytule użyto terminu „wykładnia prawa” w przekonaniu, że jego znaczenie uwzględni także właściwości tekstów prawnych jako przedmiotu badań.

⁶ Wyrażenie: „w prawie” dotyczy praktyki prawniczej i nauki prawa.

Od czasu, gdy George Lakoff i Mark Johnson opublikowali książkę *Metaphors We Live By*⁷, metafora przestała być uważana w nauce tylko za środek wyobraźni poetyckiej i ozdobę retoryczną (metafora, metafora literacka), chociaż rolę tę – jako zasadniczą – zachowała.

Metafora konceptualna (pojęciowa), której dotyczy wspomniana monografia, zaczęła być postrzegana jako forma ludzkiego myślenia, a nawet swego rodzaju narzędzie poznania, rozumowania. Metaforę zaczęto dostrzegać w takich dziedzinach życia, w których była dotychczas nieobecna. Do dziedzin tych zalicza się też prawo. Powinno to dać nam wgląd w naturę pojęć prawnych i rozumowań prawniczych. Według M. Johnsona⁸ – podstawową działalnością nauk kognitywnych jest empiryczne badanie tego, jak umysł działa. Dlatego też nawet, jeśli „kognitywistyka prawa” jest zjawiskiem nowym, jej potencjał w zakresie przekształcania teorii prawa jest, zdaniem M. Johnsona, znaczący⁹. Pogląd obiektywistyczny, oparty na abstrakcyjnych zasadach moralnych i zasadach prawnych, który tradycyjnie dominował w prawie, powinien zostać zastąpiony przez pogląd empiryczny, w którym nasz system pojęciowy opiera się na naszych codziennych interakcjach z naszym środowiskiem społecznym i fizycznym¹⁰. Powinniśmy myśleć o pojęciach etycznych i prawnych jako posiadających struktury radialne¹¹. Mark Johnson uważa, że realizację tej ostatniej tezy można osiągnąć w drodze rozumowania metaforycznego umożliwiającemu uwzględnienie innowacyjności oraz wyobraźni¹². Badania struktur radialnych mogą jednak wskazywać zarówno na to, że rezultat badań struktury radialnej był wcześniej osiągnięty, jak i na to, że może mieć nowe zastosowania – np. analiza radialna kategorii przestępstwa przeciwko mieniu¹³.

Badacze, którzy opierają się na pracach G. Lakoffa, M. Johnsona, podkreślają, że lingwistyka kognitywna może wnieść istotny wkład nie tylko w naukę prawa, ale także w rozwój systemów prawnych. Wydaje się jednak, że potencjał ten jest jak dotąd niewykorzystany¹⁴. Kilka z tych prac – jako reprezentujących zasadnicze nurty rozważań realizowanych w odniesieniu do roli metafory konceptualnej w prawie – będzie tworzyć materiał do rozważań w tym artykule. Praca Adisy Imamović¹⁵ zwraca uwagę materiałem badawczym (korpus) odnoszącym się do różnych porządków prawnych, prace Sylwii Wojtczak (i współautorów) wyróżniają się z kolei obszernością rozważań i badanego materiału z polskiej kultury prawnej. Praca A. Imamović ma na celu ujawnianie obecności metafor w prawie. Sylwia Wojtczak podjęła się także analizy roli metafor w szeroko rozumianym prawie¹⁶.

⁷ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 2020.

⁸ M. Johnson, *Mind, metaphor, law*, „Mercer Law Review” 2007/3, s. 845.

⁹ G. Lakoff, *Cognitive Science and the Law*, <https://georgelakoff.files.wordpress.com/2011/04/cognitive-science-and-the-law-lakoff-1990s.pdf>, s. 845, dostęp: 20.01.2023 r.

¹⁰ M. Johnson, *Mind...*, s. 848.

¹¹ Istotą struktury radialnej (kategorii radialnej) jest występowanie przypadku, modelu albo kategorii centralnej i licznych odstępstw od tego centrum. Nazwa struktury i kategorii radialnej bierze się od łacińskiego znaczenia terminu: „radius” – promień geometryczny, a więc odcinek idący od ogniska elipsy lub koła do dowolnego punktu na jej krzywiźnie. Zob. H. Zgólkowa, *Praktyczny poradnik współczesnej polszczyzny*, t. 32, Poznań 2001, s. 437. Najczęściej podawanym przykładem kategorii radialnej jest kategoria radialna matki (struktura radialna pojęcia terminu: „matka”). Centrum tej kategorii i jednocześnie jej prototyp stanowi przypadek, w którym *matka* jest kobietą, która urodziła dziecko, jest dawcą materiału genetycznego, prawnym opiekunem dziecka, żoną jego ojca. Inne przypadki, jak *matka adopcyjna*, *matka genetyczna*, *matka biologiczna*, *matka zastępcza*, są odstępstwami od prototypu, czyli przykładami matek nieprototypowych. Por. G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago 1987, s. 83–84.

¹² M. Johnson, *Mind...*, s. 852.

¹³ K. Kosecki, *Kategorie radialne w pojęciach potocznych, społecznych i prawnych*, „Linguistics Applied” 2008/1, s. 42–47.

¹⁴ A. Imamović, *Metaphor and metonymy in legal texts*, „Jezikoslovlje” 2013/2–3, s. 296.

¹⁵ A. Imamović, *Metaphor...*

¹⁶ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*

W niniejszym artykule podjęto próbę wykrycia niepożądanych konsekwencji tezy o nieograniczonej przydatności i roli metafory w tekście aktu prawnego i w jego wykładni. W tym celu konieczne było uwzględnienie także roli pokrewnych zjawisk o charakterze metaforycznym – metonimii i synekdochy – oraz zjawisk powiązanych, takich jak konwencjonalizacja, leksykalizacja, katachreza. Zjawiska powiązane mogą sprowadzać wyrażenia wcześniej metaforyczne do postaci niemających takiego charakteru związków frazeologicznych i zwrotów idiomatycznych – stąd warto je rozważyć.

Dlatego realizacja celu tego opracowania wymaga:

- 1) ustalenia i rozważenia, czym jest metafora i zjawiska pokrewne¹⁷;
- 2) ustalenia, czy i jakie metafory oraz zjawiska pokrewne są w tekście prawnym obecne;
- 3) rozważenia wpływu takich zjawisk jak konwencjonalizacja, leksykalizacja na istnienie i rolę metafor oraz zjawisk pokrewnych w tekście prawnym;
- 4) rozważenia poprawności tezy sugerującej metaforyczny charakter założenia o normatywności tekstu prawnego jako reprezentatywnego także dla innych tego rodzaju założeń czynionych wobec tekstu prawnego;
- 5) rozważenia przypuszczalnie obiecujących obszarów badawczych, w których koncepcja metafory konceptualnej okaże się przydatna.

Metodą badawczą realizowaną w artykule jest głównie metoda analizy lingwistycznej¹⁸, z uwzględnieniem narzędzi kognitywistyki¹⁹. Ta pierwsza jest metodą tradycyjnego prawoznawstwa i służy w tym opracowaniu określeniu przydatności tych metod w wykładni prawa w sposób wyżej wskazany. Podejścia kognitywistycznego użyto do przedstawienia możliwej roli idei metafory konceptualnej w badaniach tekstu prawnego i w wykładni prawa. Ta ostatnia, zdaniem autorów krytykowanych prac, powinna zastąpić metody tradycyjne.

2. Metafora literacka, metafora „kognitywna” oraz inne zjawiska związane z ideą metafory

Metafora (literacka) to wyrażenie, w którego obrębie następuje zamierzona przemiana znaczeń składających się na nie słów. Nowe zmienione znaczenie, zwane metaforycznym, kształtuje się zawsze na fundamencie znaczeń dotychczasowych pod presją szczególnych okoliczności jego użycia. Może to być referencja, kontekst słowny, w szczególności taki, który wprowadza składniowe zależności między wyrazami dotąd niewystępującymi w takich zespoleniach²⁰. Metafory charakteryzują się tym, że ich zdolność wywoływania skojarzeń jest najsilniejsza w chwili powstania. Atrakcyjność metafory polega na tym, że przelamuje ona tradycyjne, utarte nawyki językowe, implikuje odbiorczy wysiłek semantyzacyjny. Motywacja dokonywanego odstępstwa powinna być na tyle wyraźna, by mogła być odczytana jako zamierzony efekt „sztuki słowa”²¹. Możliwości

¹⁷ Określenie znaczeń takich terminów jak metafora, metonimia, synekdocha, nie ma charakteru encyklopedycznego – nie chodzi tu tylko o przywołanie znaczeń tych terminów, ale o umożliwienie uzasadnienia twierdzenia, że w tekście prawnym nie ma metafor literackich, a można jedynie rozważać pewną rolę idei metafory, metonimii i synekdochy w ich ujęciu konceptualnym.

¹⁸ B. Brożek, J. Stelmach, *Metody prawnicze...*, s. 104–126 oraz 158–160,

¹⁹ Narzędzia kognitywistyki wykorzystuje się w artykule w odpowiednio mniejszym stopniu.

²⁰ J. Sławiński (red.), *Słownik terminów literackich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 274.

²¹ J. Sławiński (red.) *Słownik...*, s. 275.

powstawania związków o charakterze metaforycznym są wprawdzie nieskończone, ale więź łącząca sens dotychczasowy z docelowym musi być uchwytne, a nie swobodna²².

Metafora konceptualna a właściwie, jej wyrażenie w tekście lub w mowie staje się oznaką określonego sposobu myślenia. Za metaforę kognitywną (konceptualną, pojęciową) można uważać – zgodnie z założeniami G. Lakoffa i M. Johnsona²³ – zjawisko wyrażania określonego zakresu poznawczego (domeny, ramy) przez pojęcia innego zakresu poznawczego, który jest dla mówiącego mniej abstrakcyjny, bardziej zrozumiały i bliższy fizycznemu doświadczeniu²⁴. Rozumienie pojęć wielu terminów jest wynikiem konceptualnego procesu metaforyzacji dokonywanego w umyśle ludzkim. Dlatego na przykład, życie rozumiane jest w kategoriach podróży, myślenie w kategoriach manipulacji przedmiotami, a spór w kategoriach walki. Wynikiem tych procesów konceptualnych są z kolei metaforyczne wyrażenia językowe, mówimy przecież: „jestem na rozdrożu”, „iść przez życie”²⁵. Wyrażenia te zawsze mają, chociaż nie zawsze wyrażną, motywację, która może też być konceptualna. W ujęciu kognitywnym metafora służy poznaniu świata przez obrazowanie jego fragmentów w języku. Analiza języka i zawartego w nim obrazowania umożliwia więc analizę przebiegu procesów kognitywnych i ustalenia, jak człowiek poznaje świat, tak w ujęciu synchronicznym, jak i diachronicznym. Metaforyczność w języku może występować na kilku poziomach. Dlatego wyróżnia się kilka rodzajów metafor: metaforę orientacyjną (gdy cały system pojęć nadaje strukturę innemu systemowi – „do góry to więcej”), metaforę strukturalną (gdy jedno pojęcie nadaje strukturę innemu pojęciu – „teorie to budynki”), metaforę ontologiczną (gdy pojęcia – rzeczy i substancje – powoływane są do istnienia, „inflacja to rzecz”), metafory konceptualne (gdy sposób postrzegania jednej rzeczy jest systematycznie odwzorowany w domenie innego zjawiska – „argumentowanie to wojna”)²⁶. Wyrażenie metafory konceptualnej w tekście lub w mowie jest oznaką określonego sposobu myślenia polegającego zwykle na przeniesieniu części struktury czy części właściwości z domeny źródłowej na domenę docelową przy użyciu metaforycznego mapowania (*metaphorical projection*), podczas gdy pozostały fragment znaczenia jest uzupełniany elementami będącymi konsekwencjami innych metafor albo innych tego rodzaju zjawisk. Liczy się tu sposób myślenia, a rezultat może być wielowymiarowy – można osiągnąć nieograniczoną ilość rezultatów mapowania.

Metonimia, jako szczególny rodzaj metafory, polega na zastępowaniu terminów i ich pojęć przez inne z tego samego zakresu poznawczego. Stosowanie metonimii następuje w celu desygnacyjnego wyeksponowania elementów, na których skupia się szczególna uwaga. Pozwala to na używanie pewnego pojęcia tak, aby zastąpiło inne²⁷. Dzięki metonimii CZEŚĆ ZA CAŁOŚĆ, która jest jej szczególnym przypadkiem nazywanym synekdochą, możemy wyróżnić wiele części, z których każda może reprezentować ową całość. Dzięki pojęciom metonimicznym możliwa jest konceptualizacja czegoś przez odniesienie tego do czegoś innego²⁸.

²² J. Sławiński (red.) *Słownik...*, s. 275.

²³ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 2010, s. 31

²⁴ Z. Kövecses, *Język, umysł, kultura. Praktyczne wprowadzenie*, Kraków 2011, s. 175–178.

²⁵ Por. I. Kraśnicka-Wilk, *Mówiące ciało. Analiza utrwalonych we frazeologii werbalnych zachowań człowieka*, Kraków 2017, s. 61.

²⁶ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 43. Sylwia Wojtczak wyróżnia metafory konceptualne jako odrębny ich rodzaj, chociaż jednocześnie za takie uważa metafory strukturalne, orientacyjne, ontologiczne.

²⁷ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 2020, s. 86–87.

²⁸ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, Warszawa 2020, s. 88.

3. Metafory a konwencjonalizacja, katachreza, leksykalizacja

Według Johna R. Searle'a²⁹, metafory, kiedy nie są już brane w ujęciu klasycznym, jako ornament, figura retoryczna, a stają się cechą poznania, ulegają skonwencjonalizowaniu i leksykalizacji do tego stopnia, że nie pełnią już tradycyjnej roli przypisywanej metaforze, a są postrzegane jako arbitralne wyrażenia, czyli jako związki frazeologiczne, takie jak idiomy. Skonwencjonalizowanie (konwencjonalizacja) następuje w odniesieniu do wszystkich składników budowy językowej utworu (określonego tekstu)³⁰. Prowadzi to do wyodrębnienia się określonego sposobu posługiwania się językiem w ramach utworów, tekstów określonego typu, dzieł z określonej epoki, prądu literackiego, a nawet tekstu określonego rodzaju – jak tekst aktu prawnego.

Leksykalizacja to proces zanikania pierwotnej więzi między budową słowotwórczą wyrazu a jego znaczeniem. Wyrażenie zleksykalizowane funkcjonuje jako niezależna od swej etymologii jednostka semantyczna³¹. Na przykład w języku tekstów prawnych wyrażenie „może skutecznie żądać określonego świadczenia”, później zyskuje postać „może żądać”.

Katachreza jest z kolei sposobem wypełnienia luki słownikowej przez zastosowanie nazwy pewnego zjawiska do nazwania innego dotąd nienazwanego, przez co dochodzi do rozszerzenia dotychczasowego zakresu semantycznej stosowalności określonego słowa³².

Wszystkie te trzy zjawiska językowe zdają się sprawiać, że metafory tracą swoją energię budowania wielości znaczeń i sprowadzają metafory do „praktycznej jednoznaczności”. W ten sposób metafory te stają się martwe. Dlatego nazywanie pewnych wyrażeń metaforami traci sens. Wyrażenia wcześniej metaforyczne stają się związkami frazeologicznymi powiązаныmi z praktycznie jednym już tylko znaczeniem „niedosłownym”.

Z metaforami takie związki frazeologiczne łączy tylko ich pochodzenie. Wydaje się, że związki frazeologiczne w tekście aktu prawnego, w tym zwroty idiomatyczne mają często taki właśnie rodowód. Nie jest jednak wykluczone, że „metafory martwe”, silnie skonwencjonalizowane, mogą być jednak nadal aktywne na poziomie myśli i mogą motywować dalsze metaforyczne ekstensje (Zoltan Kövecses³³). „Martwe metafory są szczególnie interesujące dla naszego badania, ponieważ, mówiąc oksymoronicznie, martwe metafory żyją” (John R. Searle³⁴). Nie żyją one jednak życiem metafor, nie służą uplastycznieniu języka, nie implikują jego odniesienia do rozmaitych, zmieniających się sytuacji³⁵ – odnoszą się np. tylko do jednej z nich. Stąd, z uwagi na konwencjonalizację i leksykalizację, metafory w tekście prawnym mogą być tylko martwe. Tekst prawny musi mieć taki sens, by mógł być podstawą określonej jednej tylko decyzji. Środkiem osiągnięcia tego celu są założenia czynione przez prawników wobec tekstu prawnego, takie jak założenie o jego normatywności³⁶ albo wobec rezultatu jego wykładni³⁷. Założenia te mają za zadanie umożliwienie wypracowania wspólnego wszystkim prawnikom określonego sensu tekstu prawnego³⁸.

²⁹ J. Searle, *Metaphor*, w: A. Ortony (red.), *Metaphor and Thought*, Cambridge–Nowy Jork–Melbourne 1993, s. 88.

³⁰ J. Sławiński (red.) *Słownik...*, s. 279.

³¹ J. Sławiński (red.) *Słownik...*, s. 250.

³² J. Sławiński (red.) *Słownik...*, s. 216.

³³ Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, Oksford 2010, s. xi.

³⁴ J. Searle, *Metaphor...*, s. 88.

³⁵ J. Sławiński (red.) *Słownik...*, s. 275.

³⁶ Z. Ziemiński, *Założenia faktyczne wypowiedzi normatywnych*, „Etyka” 1977/15.

³⁷ R. Sarkowicz, *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego*, Kraków 1995.

³⁸ R. Sarkowicz, *W duchu Orygenesza: szkic pewnej koncepcji interpretacji tekstu prawnego*, w: H. Rot (red.), *Struktura i funkcje teorii państwa i prawa. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Teoretyków Państwa i Prawa, Karpacz 17–18.03.1989*, Wrocław 1989, s. 135; R. Sarkowicz, *Levels of interpretation of a legal text*, „Ratio Juris” 1995/1, s. 106.

To właściwe z tego, a nie z innego powodu wyrażenia zawarte w tekście aktu prawnego przyjmują określony sens.

4. Metafory a związki frazeologiczne

Inaczej niż w przypadku metafor związek frazeologiczny to skonwencjonalizowane społecznie połączenie co najmniej dwóch wyrazów, którego znaczenie nie wynika ze znaczeń składników³⁹. Idiomelem jest frazeologizm, którego znaczenie jest zupełnie inne niż to wynika ze znaczeń każdego ze składników i z sumy tych znaczeń⁴⁰. W ujęciu kognitywnym także związek frazeologiczny może być środkiem poznawania świata⁴¹. Kognitywne i tradycyjne spojrzenie na frazeologizmy łączy stwierdzenie, że znaczenie frazeologizmów nie jest całkowicie przewidywalne, ujęcie kognitywne dodaje natomiast, że zdecydowana większość znaczeń frazeologizmów jest motywowana mechanizmami konceptualnymi⁴².

Do kategorii idiomów zalicza się idiomy kodowania. Odnoszą się one do „wiedzy mówiącego o konwencjonalnych sposobach mówienia”⁴³. Konieczność posiadania wiedzy o konwencjonalnych sposobach mówienia nasuwa z kolei skojarzenia tak z cechami tekstu aktu prawnego – z jego idiomatycznością, jak i z paradygmatem wykorzystania wiedzy prawniczej do podejmowania decyzji prawniczych. Zdaniem Johna R. Taylora, „do mówienia o czymś używa się – na mocy konwencji – takiego a nie innego (równie możliwego) zdania czy wyrażenia. Na przykład dokument uprawniający do prowadzenia samochodu mógłby się nazywać bardzo różnie, ale na mocy konwencji, społecznego utrwalenia, nazywamy go „prawem jazdy” (lub też w skrócie: „prawkiem”)”⁴⁴. W tekstach prawnych często obecne jest wyrażenie „może żądać”, ale nie chodzi o to, że ktoś może wyrazić jakieś żądanie tylko o to, że komuś się coś należy.

Tak więc to, co różni metaforę od związku frazeologicznego, dotyczy relacji pomiędzy znaczeniami objętymi domenami źródłową i docelową. W przypadku metafory związek ten istnieje, w przypadku związków frazeologicznych tego związku już w ogóle nie ma.

Jak widać, zarówno w przypadku związków frazeologicznych, jak i w przypadku metafory środkiem do poznania sensu jakiejś wypowiedzi językowej (ujętego w niej obrazu określonego fragmentu świata), niezależnie od tego, o jaki język chodzi, może być jego motywacja konceptualna. W przypadku związków frazeologicznych jest ona wyznaczana określoną konwencją językową, prawniczą konwencją językową (możliwe są też inne⁴⁵).

5. Krytyka tezy o przydatności metaforycznego obrazowania w tekście prawnym

Autorzy prac: *Metafory konceptualne jako narzędzie rozumowania i poznania prawniczego*⁴⁶ oraz *The Metaphorical Engine of Legal Reasoning and Legal Interpretation*⁴⁷ starają się rozwijać tezę, według której nawet nieprzejrzyste, silnie skonwencjonalizowane, martwe

³⁹ Hasło: *związek frazeologiczny*, w: *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zwiazek-frazeologiczny;2547606.html>, PWN, dostęp: 29.11.2022; A.M. Lewicki, A. Pajdzińska, *Współczesny język polski. Frazeologia*, Lublin 2001, s. 315.

⁴⁰ P. Müldner-Nieckowski (red.), *Wielki Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003, s. 15.

⁴¹ J. Taylor, *Gramatyka kognitywna*, Kraków 2007, s. 653.

⁴² Z. Kövecses, *Metaphor. A practical...*, s. 210; J. Taylor, *Gramatyka...*, s. 29 oraz 649.

⁴³ J. Taylor, *Gramatyka...*, s. 655.

⁴⁴ J. Taylor, *Gramatyka...*, s. 656.

⁴⁵ J. Podracki, M. Tyysińska, *Metafory a frazeologia w języku polityków (na przykładzie rozmów prowadzonych w TVP i w Internecie, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Logopaedica I” 2006/31.*

⁴⁶ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*

⁴⁷ S. Wojtczak, *The Metaphorical...*

metafory obecne w języku mogą być nadal aktywne na poziomie myśli i mogą motywować dalsze metaforyczne ekstensje w tekście prawnym i w wykładni prawa, więc w rzeczywistości nie są tak martwe, jak można by sądzić⁴⁸.

Według autorów pierwszej z przywołanych prac, teksty prawne dostarczają wielu przykładów metafor w tekście prawnym. Według nich, w polskim kodeksie cywilnym instytucje prawne konstruowane są na podstawie metafor, których domeną źródłową jest świat fizyczny, a dokładnie świat przedmiotów materialnych⁴⁹. Autorzy ci uważają, że na przykład w art. 313 Kodeksu cywilnego⁵⁰ metafora polega na uznaniu, że CENA TO PRZEDMIOT – „Jeżeli przedmiotem zastawu są rzeczy mające określoną przez zarządzenie właściwego organu państwowego cenę sztywną (...)”⁵¹. W art. 89 k.c. – metafora wyraża się w uznaniu, że CZYNNOŚĆ PRAWNA TO PRZEDMIOT – „Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych albo wynikających z właściwości czynności prawnej, powstanie lub ustanie skutków czynności prawnej (...)”⁵². W art. 37 § 1 k.c. taką metaforą ma być konstatacja, że OSOBOWOŚĆ PRAWNA TO CENNY PRZEDMIOT – „Jednostka organizacyjna uzyskuje osobowość prawną z chwilą jej wpisu do właściwego rejestru (...)”⁵³. Inne przykłady zwracające uwagę zaskakującymi konstatacjami: DANE TO PRZEDMIOT RUCHOMY, ŚWIADCZENIE TO PRZEDMIOT, DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA TO PRZEDMIOT, LOJALNOŚĆ TO CENNY PRZEDMIOT, KORZYŚĆ TO PRZEDMIOT, NAKŁAD TO PRZEDMIOT, NOWY KLIENT TO PRZEDMIOT, OFERTA TO PRZEDMIOT, POSTĘPOWANIE TO PRZEDMIOT⁵⁴, POSTĘPOWANIE KARNE TO BIEG SZTAFETOWY, POSTĘPOWANIE KARNE TO DROGA. Wreszcie przykłady mniej zaskakujące: art. 101 Kodeksu postępowania cywilnego⁵⁵ – uznanie żądania pozwu – PODDANIE SIĘ, art. 127 k.p.c. – pisma przygotowawcze – PRZYGOTOWANIE DO BITWY, art. 148 k.p.c. – rozpoznawanie spraw na rozprawie – BITWA I POLE WALKI⁵⁴. Wszystkie te sformułowania metafor pozbawione są przy tym jakiegokolwiek próby wykazania ich obecności w prawie. Przykłady te⁵⁵ przywołano w tym artykule w transkrypcji właściwej dla kognitywistki. Chodzi o pisownię dużymi literami, która ma zwracać uwagę na istnienie domeny wyjściowej i domeny docelowej oraz nieograniczoną dopuszczalną ilość mapowań metaforycznych. Jednocześnie taka transkrypcja wskazuje na dopuszczalność powstania nieskończonej liczby motywacji konceptualnych. Prawo bowiem dla kognitywistów „jest” domeną abstrakcyjną, a domen abstrakcyjnych nie jesteśmy w stanie „pomyśleć” bez odniesienia do innych prostszych domen, a więc bez metaforycznego projektowania⁵⁶. W ten sposób taka transkrypcja obejmuje oczywiście także takie domeny docelowe i motywacje konceptualne, które rzeczywiście mogą odpowiadać temu, jak myślą prawnicy. Jednocześnie jednak transkrypcja ta dopuszcza na przykład utożsamienie ceny, osobowości czy czynności z przedmiotem, co widać wyraźnie, jeśli pominiemy transkrypcję kognitywistyczną – „cena to przedmiot”, „osobowość prawna to przedmiot”, „czynność prawna to przedmiot”. Możliwe jest mapowanie

⁴⁸ Z. Kövecses, *Metaphor...*, s. xi.

⁴⁹ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 98.

⁵⁰ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r. poz. 1360), dalej: k.c.

⁵¹ Wszystkie podkreślenia – autor.

⁵² S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 98–101.

⁵³ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2021 r. poz. 1805), dalej: k.p.c.

⁵⁴ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 220.

⁵⁵ Nie są to też specjalnie dobrane przykłady, tylko pierwsze w poszczególnych jednostkach redakcyjnych. Zob. S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*

⁵⁶ Według kognitywistów, tylko w odniesieniu do domen fizycznych mapowanie nie jest konieczne.

prowadzące do skutków absurdalnych w prawie, a w kognitywistce w pełni usprawiedliwionych. Proponowany sposób potraktowania pewnych wyrazów i wyrażeń z tekstu prawnego jako oznak myślenia metaforycznego nie pozwala więc na rozstrzygnięcie, które z rozumowań, rezultatów mapowania, motywacji konceptualnych są usprawiedliwione prawnie, skoro akceptowalne są wszystkie. Nie ma też żadnej odpowiedzi na pytanie, dlaczego proponowane transkrypcje metaforyczne są poprawne. Dlatego nie można przyjąć, że idea metafory konceptualnej prowadzi (biorąc pod uwagę aktualny stan badań w tej dziedzinie) do ustalenia, że prawnicy myślą metaforycznie, czy też myślą tak samo i dlatego zgadzają się co do sensu przepisów, których dotyczą przywołane przykłady. Praktycznie wyklucza to przydatność tej idei w wykładni prawa i przekreśla jej rolę jako właściwości tekstu prawnego. Ponadto autorzy zwracają uwagę na to, że wskazane metafory są silnie skonwencjonalizowane,⁵⁷ a wiadomo, że konwencjonalizacja sprawia, iż w tekście prawnym cena, czynność prawna czy osobowość prawna ma ściśle określone i niebudzące wątpliwości znaczenie.

Znika w ten sposób cecha definicyjna metafory, jaką jest generowanie nowych znaczeń, nowych domen – na rzecz jednej. Fragmenty tekstu prawnego mogą mieć pochodzenie metaforyczne, jednak stwierdzenie, że we wskazanych przykładach mamy do czynienia z metaforami, nie jest trafne – wyrażenia te odnoszą się do jednego znaczenia, co jest cechą definicyjną związku frazeologicznego, jakim jest idiom. Znaczenie terminu „cena sztywna” jest ściśle określone. To samo dotyczy „czynności prawnej” czy „osobowości prawnej”. Nie mamy tu do czynienia z przypadkiem rzadkiej jednoznaczności, ale z tym, że rozumowania prawnicze muszą sprowadzać wyrazy czy wyrażenia z tekstu aktu prawnego do jednego znaczenia, ponieważ tylko w takiej sytuacji może nastąpić wydanie decyzji prawniczej. Gdyby było inaczej, w jednej sprawie można byłoby wydać decyzji więcej niż jedną.

Inne przykłady metafor zawarte w monografii mają ten sam sens, opierają się na skojarzeniach mających prowadzić do metafor. Skojarzenia te i sformułowania kategorii i rodzajów metafor pozbawione są jednak wspierającej je argumentacji⁵⁸. Przykłady potwierdzają jedynie, że w takim tekście nie ma metafor (a jeśli już, to są to metafory martwe), są tylko związki frazeologiczne i że w odpowiednich fragmentach tekstu prawnego metafory się jedynie przejawiają.

Kolejną sprawą jest to, jak przedstawiany jest możliwy wynik badania tekstu prawnego. Metafora ma polegać np. na ustaleniu, że cena to przedmiot. Takie ustalenia może charakteryzować sposób myślenia o prawie osób niebędących prawnikami. Można też sobie wyobrazić skonstruowanie w ten sposób kognitywistycznej wizji prawa w języku. Trudno jednak ściśle powiązać tak rozumiany cel badawczy z przedmiotem badań nauk prawnych. Inaczej jest w przypadku motywacji konceptualnej. W naukach prawnych, w teorii i filozofii prawa, realizowane są badania zmierzające do ustalenia pochodzenia znaczenia frazeologizmów, w szczególności zwrotów idiomatycznych.

Krzysztof Kosecki poddał analizie radialnej przestępstwo przeciwko mieniu⁵⁹. „Centrum” tego przestępstwa stanowi kradzież zwykła. Przestępstwo to charakteryzowane jest w nauce prawa karnego przy pomocy określonego zbioru dziewięciu cech, które powinny wystąpić łącznie. Od tak pomyślanego centrum kategorii dopuszczalne są różne odstępstwa. W ten sposób powstaje obraz radialny przestępstwa przeciwko

⁵⁷ S. Wojtczak, I. Witzczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 98–100.

⁵⁸ S. Wojtczak, I. Witzczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 100–277.

⁵⁹ K. Kosecki, *Kategorie...*, s. 42–47.

mieniu, który K. Kosecki przedstawia także w formie diagramu⁶⁰. Obraz ten potwierdza istnienie rodzin terminów i ich pojęć powiązanych z określoną kategorią prototypową. Prezentowany układ przestępstw przeciwko mieniu został umieszczony w określonym akcie normatywnym na podstawie niebudzących wątpliwości oczekiwań, uwzględniających także te okoliczności, które pokazuje diagram K. Koseckiego. Relacje te dla prawnika nie są jednak zagadką. Właśnie tak przedstawia się te kwestie na zajęciach z przedmiotu *prawo karne*. Inaczej byłoby jednak, gdyby podjęto próbę zautomatyzowanego orzekania w sprawach o takie przestępstwa. Wtedy kategoria prototypu (przestępstwa) i odstępstw od niego mogłaby umożliwić działanie sztucznej inteligencji rozstrzygającej takie sprawy, ale i sankcjonowanie czynów sztucznej inteligencji – na początku przez odpowiednie zobrazowanie prototypów przestępstw⁶¹.

Dla potwierdzenia prawdziwości twierdzenia, że w tekście prawnym praktycznie nie ma metafor, względnie są to metafory martwe albo związki frazeologiczne, warto jeszcze omówić przykład z orzeczenia sądowego, pierwszego z analizowanych przez S. Wojtczak w rozdziale jej pracy zatytułowanym *Metaphors in the text of the law, in legal practice, and in jurisprudence*⁶².

Wyrok, o którym mowa, oparty był na treści art. 267 § 1 k.k.⁶³ Według tego przepisu, karę ponosi sprawca, który bez uprawnienia uzyskuje informację dla niego nieprzeznaczoną, otwierając zamknięte pismo, podłączając się do przewodu służącego do przekazywania informacji lub przełamując elektroniczne, magnetyczne albo inne szczególne jej zabezpieczenie.

W ocenie sądu, odpowiada karnie z tego przepisu ten, kto przełamuje istniejącą ochronę. Zdaniem sądu nie można przełamać czegoś, co nie istnieje. Za taką interpretacją przemawia również słownikowa definicja czasownika „złamać” jako „przełamać coś, przewyciężyć coś, zwalczanie czegoś”.

Według S. Wojtczak, ten argument nie jest wystarczający do wyjaśnienia tego zjawiska. Zdaniem autorki „Metafora pojęciowa jest lepszym narzędziem, ponieważ w art. 267 § 1 k.k. ustawodawca posłużył się zwrotami, w których przejawia się następująca metafora pojęciowa: PRZEŁAMANIE ZABEZPIECZENIA MAGNETYCZNEGO LUB ELEKTRONICZNEGO [L] JEST PRZEŁAMANIEM FIZYCZNEJ PRZESZKODY (FIZYCZNEGO OBIEKTU)”⁶⁴. Rozumowanie sądu nie jest więc, zdaniem S. Wojtczak, wystarczające, pomimo tego że jego przesłanka i wniosek (według autora tego artykułu) zostały w przepisie faktycznie ujęte, a nie tylko się w nim przejawiają.

Czytelnik sam musi się domyślić, dlaczego coś, co się jakoby w tekście jedynie przejawia, jest „ważniejsze” od tego, co w tym tekście jest obecne.

Metafora pojęciowa, którą formułuje S. Wojtczak, zakłada, że w sposobie myślenia sądu jest element, którego ten sąd nie uwzględnił. Element, o którym mowa: „PRZEŁAMANIE ZABEZPIECZENIA MAGNETYCZNEGO LUB ELEKTRONICZNEGO [L] JEST PRZEŁAMANIEM FIZYCZNEJ PRZESZKODY (FIZYCZNEGO PRZEDMIOTU)” – nie jest też formułowany w prawoznawstwie tradycyjnym. Zdaniem S. Wojtczak, dopiero ten element może uzasadniać wniosek,

⁶⁰ K. Kosecki, *Kategorie...*, s. 45.

⁶¹ A. Chłopecki, *Sztuczna Inteligencja – szkice prawnicze i futurologiczne*, Warszawa 2021, s. 1–6 oraz 39–45.

⁶² S. Wojtczak, *The Metaforical...*, s. 31–37.

⁶³ Ustawa z dnia 6.06.1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz. U z 2022 r. poz.1138), dalej: k.k.

⁶⁴ „Conceptual metaphor is a better tool here because in Article 267 section 1 of the Criminal Code the legislator used phrases which manifest the following conceptual metaphor: breaching a magnetic or electronic protection [L] is breaking a physical obstacle (a physical object)” – zob. S. Wojtczak, *The Metaforical Engine...*, s. 35.

że dochodzi do NARUSZENIA MAGNETYCZNEGO LUB ELEKTRONICZNEGO ZABEZPIECZENIA [L]. Tymczasem właśnie ten element nie jest faktycznie obecny w myśleniu prawników i to właśnie różni ich myślenie od myślenia metaforycznego. Zamiast jednak informacji o tym, dlaczego konieczne jest wprowadzenie nowego elementu wniosku, zapewne entymematycznego (przełamanie fizycznej przeszkody) – dowiadujemy się tylko, że istota tej metafory polega na tym, że domena źródłowa „PRZERWANIE PRZESZKODY FIZYCZNEJ (OBIEKTU FIZYCZNEGO)” nadaje częściową strukturę domenie docelowej, a mapowanie metaforyczne jest tu tylko częściowe. Powstaje pytanie, dlaczego domena źródłowa „PRZERWANIE PRZESZKODY FIZYCZNEJ (OBIEKTU FIZYCZNEGO)” ma nadawać częściową strukturę domenie docelowej i dlaczego jej brak świadczyłby o niepełnym charakterze rozumowania przeprowadzonego przez sąd. Dowiadujemy się przy tym jeszcze, że: „[p]uste miejsca w strukturze domeny źródłowej musiałyby zostać wypełnione elementami należącymi do domeny doświadczenia konceptualnej domeny docelowej”⁶⁵. Dopiero z takiego wyobrażenia metafory ma wynikać, że decyzja sądu była w rzeczywistości motywowana metaforyczną implikacją: NARUSZENIE ZABEZPIECZENIA MAGNETYCZNEGO LUB ELEKTRONICZNEGO [L] JEST PRZEŁAMANIEM PRZESZKODY FIZYCZNEJ (FIZYCZNY PRZEDMIOT)⁶⁶. Otwarte pozostaje pytanie, co usprawiedliwia formułowanie takiej metafory i odpowiadającego jej sposobu myślenia, skoro prawnicy faktycznie myślą inaczej, czyli tak jak to ujął sąd. Teza o metaforycznym myśleniu prawników dokonujących wykładni prawa być może okaże się trafna dopiero wtedy, gdy w kognitywistycznej perspektywie badawczej zostanie sformułowana procedura wypracowywania podstawy decyzji prawniczej.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w tekście prawnym metafora pojęciowa może się jedynie przejawiać, a więc w tekście jej nie ma – da się ją jedynie pomyśleć. Ponadto mapowanie jest jedynie częściowe, a więc analiza nie jest pełna. Tymczasem w prawoznawstwie tradycyjnym dla uzasadnienia rozstrzygnięcia w sprawie wystarcza przyjęcie, że odpowiada karnie z tego przepisu ten, kto przełamuje istniejącą ochronę. Nie jest potrzebne dodawanie jakichś faktycznie nieistniejących przesłanek entymematycznych. W ten sposób tradycyjna wykładnia językowa jest w tej sytuacji zdecydowanie bardziej przydatna niż wykładnia, która uwzględniałaby metody kognitywistki. Nie powinno więc być wątpliwości, że do zastosowań wyżej opisanych idea metafory konceptualnej się nie nadaje.

Są jednak pola badawcze, które mogą wręcz wymagać użycia metafory konceptualnej. W uzasadnieniach decyzji sądowych czy administracyjnych często pojawia się dodatkowe objaśnienie ściśle profesjonalnej części uzasadnienia decyzji podjętej w określone sprawie (w tym podanie ustnego uzasadnienia decyzji). To ostatnie kierowane jest do uczestnika postępowania, który nie musi być profesjonalistą. Metaforyczne obrazowanie może się okazać w takich sytuacjach niezwykle przydatne do objaśnienia przyczyn, które legły u podstaw wydania określonej decyzji. Często takie objaśnienia formułują zawodowi pełnomocnicy procesowi, chcący by ich klient rozumiał sens rozstrzygnięcia, jakie wobec niego zapadło. Rola takiego prawnika polegać może nawet na kreowaniu pewnej rzeczywistości, w tym prawnej, której prawnik jest „architektem” czy „tłumaczem”⁶⁷.

⁶⁵ Por. S. Wojtczak, *The Metaphorical...*, s. 36–38

⁶⁶ Por. S. Wojtczak, *The Metaphorical...*, s. 35.

⁶⁷ Np. P. Skuczyński, *Metaphor of the Lawyer as an Architect and the Concept of Law*, „Ordines” 2021/2, s. 363–372; P. Skuczyński, *Prawnik jako tłumacz. O metaforycznym rozumieniu eksperckiego charakteru zawodów prawniczych*, „Radca Prawny. Zeszyty Naukowe” 2021/2, s. 13–23.

Także w przypadku podręczników prawniczych, monografii, glos czy przejawów innej działalności naukowej lub do niej podobnej obrazowanie metaforyczne może być celowe, wskazane i oczekiwane.

Nie można też pominąć problematyki przekazywania informacji o charakterze prawnym w mediach. Przekaz taki kierowany jest do osób niebędących zawodowymi prawnikami. Sens profesjonalnie sformułowanych uzasadnień jest dla tych osób niejasny. Stąd przekazanie im zrozumiałej dla nich informacji może wymagać właśnie przemyślanego obrazowania metaforycznego. Można założyć, że medialny przekaz treści jakiegoś sporu prawnego wymaga metaforycznej kreacji przekazu medialnego.

Metafory mają więc swoją rolę do spełnienia, ale raczej nie w tekstach prawnych czy w wykładni prawa tylko w ich objaśnianiu.

6. Krytyka tezy o metaforycznym charakterze założenia normatywności tekstu prawnego i innych założeń tego rodzaju

Teksty prawne same przez się nie wyrażają zwykle nakazów czy zakazów określonego postępowania. Zdarza się to niezwykle rzadko i dotyczy takich sytuacji, w których wypowiedzi o charakterze rozkaznikowym winny być użyte z uwagi na swą niezaprzeczalną komunikatywność, jak napis na szybie w pociągu: „nie wychylać się”. W innych przypadkach tradycja redagowania tekstów mających znaczenie prawne, a w szczególności tekstów aktów prawnych (normatywnych) doprowadziła do wypracowania metody formułowania takich tekstów w postaci zdań w sensie gramatycznym oznajmujących. Tak sformułowany tekst aktu prawnego w połączeniu z różnymi założeniami, w tym entymematycznymi, pozwala na ustalanie praktycznie we wszystkich sytuacjach, kto, w jakich okolicznościach i jak powinien postąpić, czy wielokrotnie postępować i czy takie postępowanie jest nakazane czy zakazane. Założenia takie stają się przesłankami wnioskowań dokonywanych przez prawników nie mniej ważnymi od treści tekstu aktu normatywnego. Tekst prawny niewątpliwie uzyskuje w ten sposób sens, który nie wynika z użytych w nim wyrazów. Sens ten jednak pozostaje w ścisłym związku z sensem tekstu wyrażonego w postaci zdania pod względem gramatycznym oznajmującego. Wydaje się więc, że metaforyczny charakter tekstu prawnego jest w ten sposób wykluczony. Dla pewności warto jednak prześledzić proces, w wyniku którego jakiś zwrot użyty w tekście prawnym uzyskuje sens czy postać normatywną. Zdanie: „Komornik wszczyna postępowanie na wniosek wierzyciela” jest zdaniem w sensie gramatycznym oznajmującym, które na gruncie języka etnicznego, powszechnego czy standardowego nie ma żadnego specjalnego znaczenia. Użyty w tym zdaniu zwrot: „wszczyna postępowanie”, o ile tylko zostanie umieszczony w tekście aktu prawnego obowiązującego w danym porządku prawnym, zaczyna być traktowany jak zwrot normatywny, w tym sensie, że „nakazuje komornikowi podjęcie postępowania”. Zwrot, o którym mowa, uzyskuje więc inny sens na podstawie pewnych założeń przypisanych mu wtedy, gdy go jeszcze nie miał. Według S. Wojtczak świadczy to o metaforycznym charakterze języka prawnego na głębszym poziomie, głębszym niż metaforyczność konkretnych wyrażań, głębszym niż ten zauważany przez lingwistów. Ten „głębszy poziom” służy do konstruowania kategorii ontologicznych i strukturalnych rządzących prawniczym poznaniem. Konstruowanie abstrakcyjnej domeny normatywnej następuje przy tym metodą rzutowania z domeny rzeczywistości fizycznej za pomocą metafory „POWINNOŚĆ TO BYĆ”⁶⁸.

⁶⁸ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisicka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 89–91.

Szkoda, że nie dowiadujemy się, jak powstała, do czego się odnosi i czemu ma służyć metafora, która – gdyby pominąć transkrypcję kognitywistyczną – oparta byłaby na przesunięciu kategoryalnym – „był” nie należy do tej samej kategorii ontologicznej co „powinność”.

Stąd bardziej trafne wydaje się wyjaśnienie Sławomiry Wronkowskiej i Macieja Zielińskiego⁶⁹, że zwrot taki, jak: „minister... składa dymisję” ze względu na założenie o normatywności tekstu prawnego na gruncie powszechnego języka etnicznego ma sens idiomatyczny albo nieidiomatyczny – w zależności od kontekstu sytuacyjnego, w którym występuje⁷⁰. W tekstach prawnych jest to zawsze znaczenie idiomatyczne i z semiotycznego punktu widzenia byłby to zwrot normatywny. Ustalenie sensu tego zwrotu odbywa się na początku przez identyfikację określonego zwrotu jako idiomatycznego zwrotu normatywnego z jednoczesną zamianą zwrotu idiomatycznego na wyrażenie normokształtne danego typu – np. wyrażenie: „x wyda” zastępuje się zwrotem „x-owi nakazuje się wydać”. Następnie treść wyrażenia normokształtne ustala się już jako wypadkową słów zawartych w rozważanym wyrażeniu i konkretnego sposobu ich usytuowania względem siebie. Taki „dwufazowy” sposób rozumienia wyrażen języka tekstów prawnych różni idiomatyczne wyrażenia powszechnego języka etnicznego od ich odpowiedników w tekście prawnym – dotyczy tylko ich sensu normatywnego – i dlatego można je nazwać wyrażeniami quasi-idiomatycznymi⁷¹. Świadczy to o tym, że pewne zwroty z tekstów prawnych mogą mieć pochodzenie metaforyczne, ale umieszczenie ich w tekście prawnym powoduje zaniknięcie pierwotnej więzi między pochodzeniem wyrazu (wyrażenia) a jego znaczeniem. Zleksykalizowany wyraz czy wyrażenie staje się jednostką semantyczną niezależną od swej etymologii⁷². Traci energię metafory. W istocie więc w tekście prawnym zwroty wcześniej metaforyczne tracą ten sens na rzecz pojedynczego sensu skonwencjonalizowanego. „Dwufazowe” rozumienie zwrotów z tekstu prawnego zwraca dodatkowo uwagę na „leksykalizację” metafory, czego nie kwestionują zwolennicy ujęcia pierwszego⁷³.

Tak pierwsza „metaforyczna” próba wyjaśnienia specyfiki wyrażen z tekstu prawnego, jak i druga, nazwijmy ją „frazologiczną”, budzi wątpliwości. Ta pierwsza budzi jednak wątpliwości znacznie większe. W obu zakłada się, że rzutowanie, ustalenie czy przeniesienie znaczenia następuje jako zjawisko w języku. W obu przypadkach zauważa się sens i pochodzenie założenia o normatywności tekstu prawnego. Zwraca się uwagę, że założenie o normatywności tekstu prawnego skądś się wzięło oraz ma taką, a nie inną treść – ale jednocześnie nie uwzględnia się ani tej treści, ani pochodzenia w ustaleniach sensu tekstu prawnego. Tymczasem to pochodzenie i treść (sens) założenia o normatywności tekstu prawnego jest kluczowe dla ustalenia roli i użyteczności tekstu prawnego dla podejmowania decyzji prawniczych.

Jak już wiadomo, prawnicy skłonni są automatycznie odczytywać sens wyrażen z tekstu prawnego (jak w jego wymiarze normatywnym). Dzieje się to w istocie na podstawie znanych im, zwykle entymematycznie przyjmowanych założeń, np. co do natury tekstu prawnego, sensu zwrotów językowych o określonej budowie. Trafnie dobranym przykładem może tu być zwrot: „Minister...składa dymisję”. Zwrot ten uzyskuje

⁶⁹ S. Wronkowska, M. Zieliński, *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*, Warszawa 1993, s. 19–20.

⁷⁰ Chodzi o sens nazwy (znaczenie terminu): „założenie o normatywności tekstu prawnego”. Nie jest to założenie, które zawarte jest w języku.

⁷¹ Por. S. Wronkowska, M. Zieliński, *Problemy...*, s. 19.

⁷² J. Sławiński (red.), *Słownik terminów literackich...*, s. 250–251.

⁷³ S. Wronkowska, M. Zieliński, *Problemy i zasady...*, s. 19–20; S. Wojtczak, I. Witzczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 50; F. Ungerer, H.J. Schmidt, *An Introduction to Cognitive Linguistic*, Londyn 2006, s. 117.

określony sens z uwagi na założenie o normatywności tekstu prawnego – z tego powodu taki zwrot mamy potraktować jak wyrażenie normokształtne, ale to, że odczytujemy jako prawnicy zwrot „Minister...składa dymisję” jak zwrot: „Ministrowi... nakazane jest złożyć dymisję” wymaga jeszcze innego założenia, takiego jak: „zwrot x czyni c» należy traktować jak zwrot wysławiający obowiązek określonego postępowania”.

Założenia takie, jak założenie o normatywności tekstu prawnego, są założeniami o charakterze teoretycznym, których sens przekazuje się przyszłym prawnikom, np. w trakcie nauki. Język jest tu tylko narzędziem przenoszącym informację o treści pojęć terminów teoretycznych. W omawianej sytuacji potrzeba uwzględnienia jakiegoś fragmentu tekstu prawnego uruchamia u prawnika wiedzę, zalecenie potraktowania jakiegoś zwrotu w określony sposób, dlatego że jest on zawarty w tekście aktu prawnego, a nie gdzie indziej i dlatego, że ma określoną postać. W konsekwencji prawnik traktuje określony fragment tekstu prawnego jako wysławiający nakaz albo zakaz określonego postępowania – na podstawie reguł przenoszonych w języku niebędących regułami języka.

Założenia, o których mowa, nie są założeniami o charakterze lingwistycznym, dotyczącymi języka, tylko założeniami przyjmowanymi przez prawników w naukach prawnych (niekiedy w sposób nieświadomy) dotyczącymi zjawisk warunkujących możliwość uczestniczenia w kulturze prawnej. Znajdują one źródło w tradycji praktyki prawniczej lub w koncepcjach teoretycznych prawoznawstwa. Niektóre z tych koncepcji, jak ta, która zakłada normatywność tekstu prawnego, są już częścią kultury prawnej i bez niej nie można byłoby mówić o prawie, inne konkurują ze sobą – przykładem mogą być koncepcje wykładni prawa, koncepcje źródeł prawa. W praktyce prawniczej nie rozważa się treści tych koncepcji teoretycznych prawoznawstwa, które stały się częścią kultury prawnej – uwzględnia się je „automatycznie”. Można powiedzieć, że są to koncepcje w pewnym sensie skonwencjonalizowane, w których liczy się już tylko niepodważalny walor ich użyteczności. Koncepcje, nazwijmy je „nieskonwencjonalizowanymi”, są z kolei zwykle przedmiotem dyskursu prawniczego.

W takim przypadku dochodzi do realizacji semantycznych przekonań dyrektywalnych wspólnych często wszystkim prawnikom. Przekonania takie składają się na symboliczną kulturę prawną, w której określony jest zespół przekonań (normatywnych), sądów ustalających efekty komunikacji oraz dyrektyw wskazujących sposób realizacji efektów komunikacyjnych. Werbalizacja omawianych przekonań dyrektywnych następuje w postaci norm i dyrektyw, które mają w istocie charakter obyczajowy. Jest to więc raczej zjawisko mieszczące się w zakresie semantyki obyczaju jako elementu symbolicznej kultury prawnej, a nie w przedmiocie badań lingwistycznych.

7. Podsumowanie

Samo uznanie metaforycznego pochodzenia jakiegoś wyrażenia nie ma istotnego znaczenia dla ustaleń co do treści tekstu prawnego i prawa, a co za tym idzie także dla jego stosowania. Inaczej jest w przypadku objaśniania formalnej treści uzasadnień decyzji sądowych czy administracyjnych.

Dokonane w tym opracowaniu ustalenia dotyczące metafor, zjawisk pokrewnych i powiązanych prowadzą do wniosku, że w tekście aktu prawnego nie ma metafor ani metonimii czy synekdoch, tak literackich, jak i innych, względnie, że są one w nim martwe. Dzieje się tak m.in. z uwagi na zjawiska konwencjonalizacji i leksykalizacji, które sprawiają, że wyrażenia tekstu prawnego, wcześniej metaforyczne tracą ten charakter. Przyczyną tego

stanu rzeczy jest to, że tekst prawny ma umożliwić jedno i tylko jedno rozstrzygnięcie o prawach i obowiązkach. Ma być podstawą wydania jednej i tylko jednej decyzji.

Idea metafory konceptualnej zakłada luźne w pewnym sensie skojarzenia. Ewentualne metaforyczne pochodzenie zwrotów zawartych w tekście prawnym ma znaczenie badawcze, ograniczające się głównie do ustalenia ich pochodzenia.

Wyrażenia z tekstu prawnego można odnieść do idei metafory konceptualnej przez potraktowanie tych wyrażeń jako rodzaju inspiracji do metaforycznego myślenia. Metafora jest tu mechanizmem myślenia o domenach abstrakcyjnych. Domen abstrakcyjnych nie jesteśmy w stanie „pomyśleć” bez odniesienia ich do innych prostszych domen, a więc bez metaforycznego projektowania. Prawo jest domeną abstrakcyjną i odnosi się wyłącznie do domen abstrakcyjnych. Przesądza to o tym, że ideę metafory konceptualnej i pokrewnych zjawisk w ich ujęciu konceptualnym można ewentualnie uwzględnić jedynie w próbach poznawania rozumowania prawniczego i dokonywania ustaleń w zakresie procesu poznania prawniczego. Rolę metafory w poznaniu sensu tekstu prawnego można sobie więc wyobrazić jedynie pośrednio – przez analizę rozumowań prawniczych. Na podstawie aktualnego stanu badań nie można natomiast użyć tej idei do określenia sensu tekstu prawnego w wykładni prawa. Tradycyjne metody prawnicze wykazują w tym zakresie przydatność nieosiągalną aktualnie narzędziami kognitywistyki.

Podobnie jest w przypadku twierdzenia, że o roli metafory można mówić w odniesieniu do zwrotów, o których w dotychczasowej nauce prawa mówiono jako o zwrotach idiomatycznych, a w językoznawstwie jako o zwrotach frazeologicznych. W tradycyjnym prawoznawstwie obecność takich zwrotów w tekście aktu prawnego określa się jako specyficzną cechę tych tekstów. Specyfika ta polega na tym, że zwroty te werbalizują semantyczne przekonania dyrektywne wspólne często wszystkim prawnikom. Przekonania takie składają się na symboliczną kulturę prawną, w której werbalizacja przekonań dyrektywnych następuje w postaci norm i dyrektyw, które mają w istocie charakter obyczajowy. Jest to więc raczej zjawisko mieszczące się w zakresie semantyki obyczaju jako elementu symbolicznej kultury prawnej, a nie w przedmiocie badań lingwistycznych.

Nieprecyzyjnie określony⁷⁴ potencjalny efekt przyjęcia kognitywistycznej perspektywy badawczej proponowanej w pracach, z którymi polemizuje ten tekst, był już wcześniej inaczej osiągnany w naukach prawnych, na oczekiwanym poziomie i dlatego rezultaty, stanowczo zbyt ambitnie wskazywane jako możliwe do osiągnięcia przy użyciu narzędzi kognitywistyki, nie są niczym nowym.

Metody badawcze opierające się na roli metafor nie muszą mieć charakteru uniwersalnego i nie muszą być przydatne we wszystkich badaniach rozumowania i poznania prawniczego. W aktualnym stanie nauki nie są przydatne w wykładni tekstu prawnego.

Metafora konceptualna i obrazowanie metaforyczne mogą natomiast pełnić ważną rolę, jeśli chodzi o objaśnianie sensu decyzji sądowych lub administracyjnych i ich uzasadnień, znajdują zastosowanie w treści podręczników z zakresu prawa, w monografiach, glosach, artykułach naukowych, w wypowiedziach przedstawicieli doktryny prawniczej, w relacjach pomiędzy zawodowymi pełnomocnikami, a ich klientami, w kreowaniu przekazu medialnego. Obrazowanie metaforyczne jest w takich sytuacjach inspirowane treścią tekstu prawnego. W jego wyniku powstaje nowa, metaforyczna rzeczywistość, która ma oddawać sens prawny, ale nim nie jest.

⁷⁴ Tak, który nie jest wyraźnie określony, trzeba się go domyślać.

Entuzjazm autorów dostrzegających w prawie wielką przydatność obrazowania metaforycznego nie jest uzasadniony. Metafora ma rolę do spełnienia, jeśli chodzi o podręczniki akademickie z dziedziny prawa, opracowania naukowe na określony temat czy objaśnianie sensu uzasadnienia orzeczeń sądowych. W odniesieniu do tekstów prawnych i ich wykładni jest odwrotnie. Analiza podawanych przykładów metafor w tekstach aktów prawnych wskazuje na nietrafność kwalifikowania pewnych wyrażeń jako metafor. Teza o metaforycznym myśleniu prawników dokonujących wykładni prawa może okazać się obiecująca dopiero wtedy, gdy w kognitywistycznej perspektywie badawczej sformułowana zostanie procedura wypracowywania podstawy decyzji prawniczej.

Posługując się językiem kognitywistyki, można jednak uczynić przedmiotem badań struktury radialne⁷⁵, co mogłoby pomóc w konstruowaniu sieci neuronowych⁷⁶, przyczynić się do określenia przyszłego współlistnienia ludzi i innych istot, w tym sztucznej inteligencji. Można badać motywację konceptualną, taką która być może wyznaczyła sens określonego zwrotu. Na treść takiej motywacji mogą się składać założenia (w tym takie, które umożliwiają wykładnię i stosowanie prawa) entymematyczne wprawdzie, ale jednak zwykle określone konwencją przyjętą w naukach prawnych.

Critical Analysis of the Hypothesis About the Usefulness of the Idea of Conceptual Metaphor in the Interpretation of Law

Abstract: Since George Lakoff and Mark Johnson published a book entitled *Metaphors We Live By*, metaphors and their role in everyday life have been recognised. Metaphor has henceforth ceased to be a means only of poetic imagination and rhetorical embellishment. It began to be seen also as a form of human thinking, a tool of cognition. Metaphor began to be seen in areas of life where it had hitherto been absent. These areas included law. However, the enthusiasm of authors who see the great role of metaphorical imagery in law is not justified. An analysis of the examples of metaphors in legal texts given in scientific studies indicates too much freedom in qualifying certain expressions as metaphors and seeing their role or usefulness where there is none – that is, also in legal texts and in the interpretation of law. Metaphors are mistaken for phraseological compounds and for previously metaphorical expressions that have permanently lost this character as a result of conventionalization or lexicalisation. The potential effect of adopting a cognitivist perspective has previously been otherwise achieved in the legal sciences at the expected level. The results indicated as possible with the tools of cognitive science are nothing new, and the possibility of achieving them is either debatable or impossible. The conceptual metaphor, on the other hand, can play an important role when it comes to the justification of judicial or administrative decisions, the content of law textbooks, statements of doctrinal representatives with regard to the law. Using the language of cognitive science, the radial structures of legal and ethical concepts can more promisingly be made the subject of research, which can enable the coexistence of humans and artificial intelligence. The research material was mainly investigated using the method of linguistic analysis.

Keywords: metaphor, phraseological association, conceptual motivation, radial structures, legal reasoning, legal cognition, interpretation of law

⁷⁵ K. Kosecki, *Kategorie...*, s. 42–47.

⁷⁶ Sieć neuronowa – system przeznaczony do przetwarzania informacji, którego budowa i zasada działania są w pewnym stopniu wzorowane na funkcjonowaniu fragmentów rzeczywistego (biologicznego) systemu nerwowego. Zob. R. Tadeusiewicz, M. Szaleniec, *Leksykon sieci neuronowych*, Wrocław 2015, s. 94.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES:

- Johnson, M. (2007). Mind, metaphor, law. *Mercer Law Review* 3, 845-868.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2011). *Język, umysł, kultura. Praktyczne wprowadzenie*. Kraków: Universitas.
- Kraśnicka-Wilk, I. (2017). *Mówiące ciało. Analiza utrwalonych we frazeologii werbalnych zachowań człowieka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kosecki, K. (2008). *Kategorie radialne w pojęciach potocznych, społecznych i prawnych*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Lakoff, G. (2011). *Cognitive Science and the Law*.
<https://georgelakoff.files.wordpress.com/2011/04/cognitive-science-and-the-law-lakoff-1990s.pdf>.
- Lakoff, G, Johnson. M. (2010). *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: Aletheia.
- Lakoff, G, Johnson. M. (2020). *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: Aletheia.
- Lewicki, A.M. (2003). *Studia z teorii frazeologii*. Łask: Oficyna wydawnicza Leksem.
- Lewicki, A.M., Pajdzińska, A. (2001). Frazeologia. In: J. Bartmiński (eds.), *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Müldner-Nieckowski, P. (eds) (2003). *Wielki Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Bertelsmann Media - Świat Książki.
- Podracki, J., Trysińska, M. (2006). Metafory a frazeologia w języku polityków (na przykładzie rozmów prowadzonych w TVP i w Internecie). *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Logopaedica I* 31, 429-439.
- Sarkowicz R. (1989), W duchu Orygenesusa: szkic pewnej koncepcji interpretacji tekstu prawnego. In: H. Rot (ed.), *Struktura i funkcje teorii państwa i prawa. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Teoretyków Państwa i Prawa, Karpacz 17–18 III 1989*. Wrocław.
- Sarkowicz R. (1995), Levels of interpretation of a legal text. *Ratio Juris* 8, 104-112.
- Sarkowicz R. (1995), *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Searle, J. (1993). Metaphor. In: A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*. Cambridge-New York-Melbourne: Cambridge University Press
- Sławiński, J. (eds) (1988). *Słownik terminów literackich*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- Tadeusiewicz, R., Szaleniec, M. (2015). *Leksykon sieci neuronowych*, Wrocław: Wydawnictwo Fundacji „Projekt Nauka”.
- Taylor, J. (2007). *Gramatyka kognitywna*. Kraków: Universitas.
- Ungerer, F., Schmidt, H.J. (2006). *An introduction to Cognitive Linguistics*. London: Routledge.

- Wojtczak, S., Witczak-Plisiecka I., Augustyn, R. (2017). *Metafory konceptualne jako narzędzie rozumowania i poznania prawniczego*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wojtczak, S. (2017). *The Metaphorical Engine of Legal Reasoning and Legal Interpretation*. Warszawa: C.H. Beck.
- Wronkowska S., Zieliński, M. (1993). *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*. Warszawa: URM.
- Ziemiński Z. (1977). Założenia faktyczne wypowiedzi normatywnych. *Etyka* 15, 127-141.